

Олександр БОНДАРЧУК,
Віталій БОНДАРЧУК

Воскресенська церква в місті Острозі – дві знахідки через століття

Працюючи в Російському державному історичному архіві в місті Санкт-Петербурзі з фондом Імператорської археологічної комісії з метою виявлення інформації про археологічні знахідки на території Острозького повіту в дореволюційний час, попутно переглядались і справи, що стосувались також монетних і речових скарбів. Зокрема, серед чисельних документів зацікавила папка з назвою «Дело Императорской археологической комиссии о находке меча и медных монет в городе Остроге Волынской губернии на 23 листах» [1].

Починається ця архівна справа з донесення віце-губернатора Волинської губернії від 13. 06. 1901 р. про відправку в археологічну комісію меча і 5 мідних монет, знайдених селянином Іваном Олейниковим під час земляних робіт при будівництві нової церкви в місті Острозі, в тій частині міста, яка називається Нове містечко (мається на увазі Воскресенська церква) (Таблиця 1). Знахідка була оцінена в Ермітажі в 15-20 рублів. При цьому були визначені і монети. Три з них виявились солідами Яна II Казимира Вази 1663 і 1666 років (так звані «боратинки»), а також грош саксонський Августа III 1755 року і грош польський Станіслава Августа 1768 р.

Аркуш 2 цієї справи – це фото меча і квитанція про надіслані 15 рублів, про які губернатору Археологічна комісія повідомляє листом за підписом члена ІАК академіка В. Латишева. В листі зазначено, що якщо власник знахідки не забажає забрати меч, то ці 15 рублів призначаються йому «для заохочення». Тут же квитанція про запис коштів на рахунок Острозького казначейства.

8 жовтня 1901 р. Археологічна комісія звертається в Острозьке поліцейське управління з проханням повідомити, чи отримав власник знахідки зазначені кошти (документ за підписом В. Латишева).

11 березня 1902 р. поліцейське управління переслало в ІАК переписку, яка стосувалася встановлення місцезнаходження Івана Олейникова. З неї довідуємося, що цей селянин пробув в місті Острозі всього один день і виїхав в Гомельський повіт Могильовської губернії для «постійного промислу». Тут же матеріали надіслані Вилівським волосним

правлінням про пошуки місцезнаходження Івана, зокрема інформація від священника села Малий Раковець Івана Кондрацького про те, куди цей селянин вибув з їхнього села. І нарешті 16 січня 1902 р. – розписка жителя села Дубовий Лог Івана Феногеновича Алейникова про отримання вказаної суми.

Довідуємося ми і про подальшу долю знахідки. 16 вересня 1903 р. за № 1822 з підписом все того ж В. Латишева був направлений в Київський міський музей лист Імператорської археологічної комісії про передачу для колекції вказаного музею старовинного меча, «виявленого в 1901 р. в м. Острозі, «в кварталі «Нове містечко», при будівництві церкви» з проханням повідомити про отримання.

І останній аркуш справи (датований 22.09.1903 р.) – це лист (за № 141) з подякою від правління Київського товариства старожитностей і мистецтва за підписом директора музею Миколи Біляшівського.

Сам же меч, судячи з ілюстрації (Таблиця 2) відноситься до того типу холодної зброї (так званих поясних мечів), яка застосовувалася в період до появи рицарського обладунку, проти якого легкі поясні мечі були малоефективні і тоді на озброєння були взяті півтораручні або «сідельні» мечі [2, 3]. На жаль, у справі не подано ні розмірів, ні опису меча.

Що стосується монет, то вони були повернуті. Це було загальноприйнятою практикою в ІАК. Так, зокрема, було вчинено із 30 голландськими червонцями, знайденими в приміщенні Кирило-Мефодіївського братства в Острозі в 1868 р., надісланими радою братства в ІАК і повернуті Братству як такі, що не мають «археологічного значення» [4] (Скоріше всього це були так звані «лобанчики» – в 1735-1868 рр. в Росії таємно карбувалися підробки золотих голландських гульденів, які майже не можна було відрізнити від дійсно голландських монет. Карбування їх було припинено після протесту голландського уряду). Інколи такі монети відправлялися на переплавку на монетний двір. Якщо знахідки мали нумізматичне значення – вони передавалися в Ермітаж.

В цій усій історії звертає на себе увагу не тільки знахідка меча, а й робота бюрократичної машини Російської імперії, хай неповороткої, але в даному випадку все таки здатної до виконання поставленого завдання – виявлення місцезнаходження і доставки коштів конкретному адресатові. До речі, щодо оцінки вартості меча: 1 літр молока тоді коштував 6 копійок, 1 кілограм м'яса – близько 50 копійок, відро горілки – 4 рублі [5].

А про іншу знахідку, також пов'язану з Воскресенським храмом, здійснену уже в наш час, написати спонукав той факт, що попри дилетантські висновки, зроблені під час її виявлення, на ці гіпотетичні припущення уже починають посилатися як на незаперечний факт [6, 7, 8].

Отже, 15 жовтня місце виявлення людських кісток в храмі (неподалік від іконостасу) на пропозицію директора ДІКЗ м. Острога і прохання настоятеля храму о. Віктора було оглянуто нами і остаточно розчищено. В роботі допомагали студенти-першокурсники Національного університету «Острозька академія» історики Андрій Волошановський і Юрій Снігур та культуролог Аліна Томчишена. На той момент виявлені під час ремонту робітниками кістки уже були ними витягнуті із місця захоронення і складені поруч (Таблиця 3). Попри те, що місце захоронення в більшій мірі було вибране робітниками, того, що залишалося, виявилось достатньо аби отримати необхідну інформацію.

Отож, судячи із зазначених публікацій виходило, що в церкві збудованій на поч. XX ст. був склеп XVII ст. Чи могло так насправді бути? Лише при одній умові, – що якісь конструкції старої церкви могли бути використані при спорудженні нової. Однак, відомо, що стара церква була дерев'яна, а новозбудована – мурована. Насправді ж ніякого склепу не було. Захоронення було здійснене в куті утвореному фундаментами колон храму, які підтримують склепіння. Ці фундаменти і послужили свого роду двома стінками ями для поховання. Інші дві – ґрунтові. Ясно, що захоронення було здійснене уже після побудови церкви або, принаймні, після спорудження хоча б її фундаментів. Привертає увагу і те, що кістки знаходилися не в анатомічному порядку, та й сам розмір ями аж ніяк не розрахований на поховання більш як 40 осіб, – адже, якщо б вони одночасно загинули, – для їх поховання знадобилася б чимала братська могила, навіть, якщо б їх ховали не індивідуально. І взагалі, виникає питання чи можливо, щоб поховання XVII ст. потрапило в церкву поч. XX ст.? Так, але при умові, що при спорудженні церкви не копався котлован, а будівля зводилась на стрічкових фундаментах, – тоді культурний шар нищився б лише траншеями під фундаменти, все інше залишалося *in situ* між фундаментами. По такому принципу збудовано, а вірніше (по документах) реконструйовано металевий павільйон в торговий центр «Riches». А от так зване відновлення плебанії при Успенському костелі, попри те, що будівля, яка існувала до цього була на стрічкових фундаментах, із-за копання котловану по всій площі будівлі, призвело до того, що було знищено майже 100 квадратних метрів культурного шару і об'єктів доби енеоліту (трипільська культура), Київської Русі та козацького часу. Інша частина була досліджена рівненськими і острозькими археологами в 2004 р. [9].

Аналогічно велося й будівництво Свято-Миколаївського храму в місті Острозі по вулиці Академічній, 12. Цьому, правда, передували проведені в повному обсязі по всій площі новобудови археологічні дослі-

дження науковців Рівненської філії «Охоронної археологічної служби» Інституту археології НАН України та Державного історико-культурного заповідника м. Острога за участю студентів істориків та культурологів НаУ «Острозька академія» в 2008-2010 роках.

В Воскресенському ж храмі, в місці, де було здійснено поховання, яма була викопана в шарі будівельних відходів, який утворюється при будівництві. В даному випадку, він вперемішку з ґрунтом потужним пластом (принаймні простежувався на всю глибину поховальної ями) був спланований між фундаментами. Він досить однорідний, вологуватий, злежаний (щільний), з невеликими кусками тиньку та каміння. Саме в цій засипці була викопана поховальна яма. Засипка ж її кардинально відрізнялася по консистенції, – суха, сипка, тому відновлення форми ями не становило особливих труднощів. Необхідно було знайти дно, а особливо цікавили кути ями, як місце найбільшої концентрації вологи, яка сприяє збереженню деревини поховальної труни, яка, якщо вона була, фактично не збереглася. Наш розрахунок справдився, – в кутах ями при фундаменті були виявлені залишки струхлявілих дощок ящика-труни, скріплені квадратними в розрізі цвяхами фабричного виробництва довжиною 8 см.

Таким чином, можна стверджувати, що в даному випадку мова може йти саме про перезакоронення, яке було здійснене скоріше всього уже після побудови церкви або й навіть пізніше, при спорудженні якихось інших церковних будівель. В дореволюційний час факт такої знахідки неодмінно знайшов би відображення в архіві ІАК, де є навіть документи про випадки виявлення окремих речей. Проте таких документальних свідчень ні в історичному архіві, ні в архіві Санкт-Петербурзького відділення Інституту археології виявлено не було.

Самі кістяки можуть походити із церковного кладовища, – адже колись при церквах були цвинтарі, де відбувалися захоронення парафіян конкретної церкви. Після входження українських земель до складу Російської імперії, кладовища в межах міста були заборонені відповідним указом. Саме тоді в Острозі виникли громадські кладовища на Бельмажі і по вулиці Татарській, де найдавніші надгробки датуються якраз епохою класицизму.

Ідентичне парафіяльне кладовище було досліджено при проведенні археологічних розкопок на місці будівництва (відновлення) Свято-Миколаївського храму. Було досліджено 220 непотривожених християнських поховань і, напевно,десь стільки ж (судячи по об'єму кісток – зруйнованих в процесі функціонування кладовища в XVII-XVIII ст.). Серед них було до 10 поховань, в яких були виявленні круглі кулі від

рушниць, котрі і послужили причиною смерті цих людей. Так що камінь до праці (якщо він дійсно до праці) не варто пов'язувати саме з подією 1636 р., а лише із фактом смерті конкретної людини. (Якось важко уявити князівських гайдуків, озброєних пращами). До речі, в засипці поховань біля Миколаївської церкви знаходили речі попередніх епох, які потрапляли сюди із культурного шару при копанні могил.

В кін. XIX ст., коли вже не існувало будівлі Миколаївської церкви і видимих ознак поховань, тут був збудований соборний будинок (в ньому в 20-30-х рр. XX ст. була польська чотирикласна «повшехна» школа ім. короля Казимира Великого). Сам будинок загинув під час бомбардування міста в роки Другої світової війни. Так от, при його спорудженні (фактично на кладовищі) всі поховання, що були зруйновані траншеями фундаментів, були перезахоронені на західній периферії цвинтаря. Археологи виявили два таких перезахоронення – в одному було 15 кістяків, в іншому – близько п'ятидесяти (не в анатомічному порядку). Всі інші могили залишилися не потривоженими і були фактично під підлогами цього будинку [10]. Факт виявлення кісток був зафіксований і під час реставрації Богоявленського собору (в 1886 р.). Виявлені тоді останки були поміщені в нову домовину, яка після відповідного церковного обряду була закопана в соборі недалеко від західної стіни храму, при її стикі з північною [11].

Вочевидь, і при якихось будівельних роботах, що стосувалися Воскресенського храму, була зачеплена частина парафіяльного кладовища і кістки та всі речі, які при цьому виявили, перепоховали в самому храмі. Думається, що з часом мають бути виявлені і якісь документальні підтвердження цього факту.

Література та джерела

1. Російський державний історичний архів м. Санкт-Петербург. – Фонд 1. – Од. зб. 151. – Арк. 1-23.
2. Дурдик Ян, Мудра Мирослав. Доспехи и оружие // Большая иллюстрированная энциклопедия древностей. – Прага : Артия, 1980. – С. 430-431.
3. Винклер П. Оружие. Руководство к истории, описанию и изображению ручного оружия с древнейших времен до начала XIX века. – М., 1992. – С. 120, 151-157.
4. Російський державний історичний архів м. Санкт-Петербург. – Фонд 1. 1868 р. – Од. зб. 14. – Арк. 1-6.
5. Терешкова М. Цены 1913 года в современных рублях // Красное место; Оглянемся на 100 лет назад. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.krasplace.ru/ceny-1913-goda-v-sovremennyx-rublyax>.
6. Толочик О. Давня знахідка у храмі. Під час ремонту виявили склеп XVII століття // Замкова гора. – 22. 10. 2011. – №42 (692). – С. 1.

7. Дюг Ю. На Рівненщині в церкві біля вівтаря знайшли поховання 40 людей // ОГО. ua. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ogo.ua/articles/view/2011-10-14/30501.html>.

8. Лазорак Б. Оуставы Братскія съ послушаніємъ должнымъ хранити имамъ: Друкований статут Братства Воскресіння Христового в Острозі (1760 р.). – Острозька давнина. – Вип. 2. – Остріг : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2013. – С. 183-184.

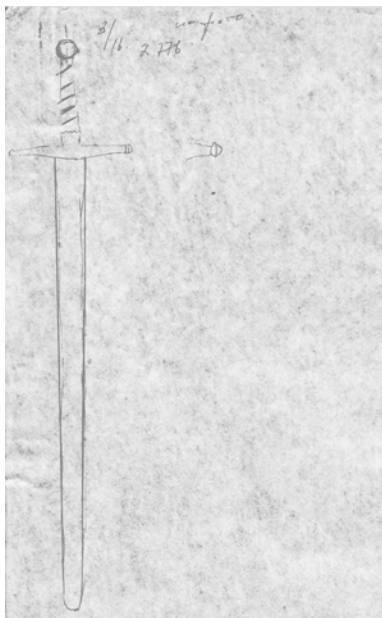
9. Звіт про археологічні дослідження Рівненської філії ДП НДЦ «ОАСУ» Інституту археології НАН України земельної ділянки на території костелу Успіння Пресвятої Богородиці Діви Марії у м. Острозі Рівненської обл. у 2004 р. – Рівне, 2005. – Фонди ОДКЗ. – КН 33805, III-Д 14421.

10. Прищепя Б. А., Бондарчук О. А., Позіховський О. Л. Дослідження в Острозі по вул. Академічний, 12 // Археологічні дослідження в Україні 2009. – Київ-Луцьк, 2010. – С. 335-337.

11. Деятельность Братства им. Князей Острожских под покровом преподобного князя Фёдора за первый год своего существования. – 1909 г. – 1-ое августа – 1910 г. // Волинские епархиальные ведомости. – 1910. – №49. – С. 901-902.

Таблиця 1. Воскресенська церква в м. Острозі. Фото 2011 р.

Таблиця 2. Загальний вигляд меча. Прорис з фото

Таблиця 3. Антропологічний матеріал,
виявлений 10.10.2011 р. під час ремонту церкви